

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРНОЇ МЕРЕЖІ ДЛЯ СПРИЯННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОМУ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Резюме. Розглянуто особливості формування української діаспорної мережі та здійснено критичний аналіз деяких напрямків її співпраці з українською державою, на основі чого розроблено пропозиції їх удосконалення з метою сприяння соціально-економічному розвитку України.

The summary. The author of the article develops improvement proposals of ways of cooperation with Ukrainian Diaspora for promotion of social and economic development of Ukraine by examining the peculiarities of the formation of Ukrainian Diaspora network and conducting critical analyses of some ways of its cooperation with Ukrainian state.

Ключові слова: глобалізація, міжнародна трудова міграція, діаспорна мережа, закордонні українці, стратегія діаспори, країна походження.

Постановка проблеми. Світові масштаби міжнародної трудової міграції сьогодні свідчать, що вона стає чинником формування нового глобального порядку. Різке зростання темпів міграції [27] відбувається одночасно з консолідацією мігрантів, інституціоналізацією їх товариств та організацій. Це змушує науковців говорити про так звану «діаспоризацію світу» як один з найімовірніших сценаріїв розвитку людства, адже роль діаспор та їх вплив у світі все більше зростає [7].

Проблемам формування діаспори, її ролі як суб'єкта реалізації національних інтересів за кордоном, механізмів взаємодії діаспори з країною походження присвячені роботи як зарубіжних (Ж. Тошєнка, С. Рязанцева, К. Ньюленда, Р. Лукаса, Є. Кузнєцова, М. Гроссмана, Де Хааса, Дж. Меєра), так і українських учених, зокрема А. Попка, В. Євтуха, В. Трошанського, Ю. Лагутова, І. Ключковської. Проте питання формування діаспорної мережі та її ефективного використання для соціально-економічного розвитку України залишилися поза увагою вітчизняних учених.

Метою статті є здійснення аналізу механізмів використання української діаспорної мережі для соціально-економічного розвитку нашої держави та розроблення шляхів його удосконалення.

Серед науковців існує певна дискусія щодо трактування терміна «діаспора» [1, 7, 11, 21]. У зв'язку з постійними деформаціями, що виникають у світовій міграційній системі, термін «діаспора» також змінюється. В часовому розрізі можна прослідкувати еволюцію поглядів науковців щодо трактування поняття «діаспори» (див., наприклад, [2]), однак, ми не будемо на них детально зупинятися і зазначимо, що в цій статті під «діаспорою» розуміємо перебування «етнічних одиниць» за межами території їх походження, які зберігають свою національну ідентичність і усвідомлюють генетичний чи культурний зв'язок з цією територією.

В умовах активізації глобалізаційних процесів, які призвели до структуризації діаспорних осередків, виник термін «діаспорна мережа». Є. Кузнєцов трактує «діаспорну мережу» як самоорганізовані групи колишніх емігрантів [23]. Схоже тлумачення цього терміна знаходимо і в українських науковців. Ю.Е. Лагутов визначає «діаспорну мережу» як сукупність організаційних та інституційних форм діаспорного буття, пов'язаних між собою глобально-комунікативними та міжособистісними зв'язками [9, с. 5]. Сьогодні цей термін набуває великого поширення особливо серед західних науковців та дослідників [25].

Під впливом сучасних міграційних процесів трансформуються й структури діаспори. Для міграцій доби початку глобалізаційного процесу поряд з традиційним переміщенням для постійного проживання характерні ще й інші форми міграції, зокрема трудова міграція, яка здійснює істотний вплив на розвиток існуючої діаспори шляхом якісного удосконалення її складу та географічної диверсифікації діаспорних мереж.

За розрахунками Світового банку, у 2010 р. чисельність українських емігрантів у світі сягнула 6,6 млн. осіб, що склало 14,4% населення України [10, с. 260]. Важливо зауважити, що зовнішню трудову міграцію українців, яка розпочалася після проголошення незалежності України, вчені називають четвертою хвилею української еміграції. Нащадки попередніх хвиль українських емігрантів сформували і розвинули мережу громадських організацій у таких

країнах, як Аргентина, Бразилія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Росія, Великобританія, Болгарія, Польща, Румунія, Чехія, які об'єдналися у єдину структуру – Світовий Конгрес Українців (СКУ). Так звана «нова хвиля еміграції» не лише якісно розвиває уже сформовану діаспорну мережу в деяких з цих країн, зокрема в США та Австралії (наприклад, позитивно впливає на вивчення української мови та збереження національної ідентичності загалом [26]), але й доповнює її новоутвореними структурними об'єднаннями в Греції, Португалії, Іспанії, Італії, Латвії, Литві, Естонії, Швеції, Норвегії [12]. Досить розвинена українська діаспора в країнах СНД, представники якої також входять до СКУ. За даними СКУ, українська діаспорна мережа сьогодні налічує понад 20 млн. осіб [12].

Виклад основного матеріалу. Одне з головних завдань українців, які проживають за кордоном, полягає в розробленні усіх необхідних заходів, спрямованих на допомогу Україні стати повноправним членом світового співтовариства, забезпечити їй членство в усіх міжнародних організаціях та структурах. Політична підтримка діаспори стала очевидною після проголошення незалежності України та її міжнародного визнання. Вже понад десять років представники української діаспори беруть активну участь у виборчих процесах в Україні в ролі міжнародних спостерігачів, допомагаючи таким чином встановленню та розвитку демократії в країні. Під час Помаранчевої революції серед представників міжнародних спостерігачів майже 3 тис. склали вихідці з української діаспори [14]. Українська діаспора є важливим політичним лобі, зокрема в економічній сфері, у країнах свого перебування у прийнятті рішень стосовно України. За словами В. Педенка, колишнього Генсека СКУ, Україна стала членом СОТ завдяки лобюванню провідних організацій української діаспори. Крім того, Україна протягом багатьох років намагалася вплинути на США, щоб анулювати поправку Джексона-Веніка, яка перешкоджала інтенсифікації їх взаємних торговельних відносин. Це питання було вирішене після багатьох петицій, заяв та лобювання цього питання в Конгресі США представниками двох українських Централей: Українським конгресовим комітетом Америки та Українсько-Американською Координаційною Радою [14].

Українська діаспора здійснює представництво інтересів України у міжнародних організаціях, зокрема в ООН, завдяки функціонуванню Ради ООН при СКУ.

В умовах інтеграції України в ЄС формування потужної новітньої діаспори з представників четвертої хвилі еміграції може забезпечити їй істотні преференції в майбутньому. Однак специфіка четвертої хвилі еміграції полягає у тому, що умови становлення та інституціоналізації мігрантів, які працюють у країнах з уже сформованою та фінансово забезпеченою українською діаспорою (США, Австралія, Канада) істотно відрізняються від умов тих трудових мігрантів, яким довелося розпочати процес формування нової діаспори в країнах ЄС. У зв'язку з активізацією зовнішньої трудової міграції з України, діаспора взяла на себе частину державних функцій щодо регулювання цієї проблеми. Створена при СКУ Комісія допомоги українським громадянам за кордоном лише протягом 2010 р. виділила 7 млн. кан. дол. для підтримки українських громад у деяких країнах ЄС, зокрема 4 млн. – Іспанії, 1,5 млн. – Португалії, 1,5 млн. – Італії [6, с. 223]. Вагома частка цих коштів була спрямована на законотворчу діяльність, зокрема активізацію переговорного процесу між Україною та країнами ЄС щодо укладення двосторонніх договорів у сфері соціально захисту, регулювання питань взаємного працевлаштування. Завдяки зусиллям представників громадських організацій в Іспанії у 2010 р. було укладено двосторонню Угоду про взаємне визнання та обмін національних посвідчень водія, у 2011 р. – Угоду щодо врегулювання та упорядкування трудових міграційних потоків між Україною та Іспанією. Активно просувається питання укладання Угоди про соціальне забезпечення українських громадян між Україною та Португалією [6].

Водночас фінансова допомога від структурних підрозділів СКУ надходить не лише до країн-реципієнтів українських трудових мігрантів, але й в інші країни, зокрема в Україну. Згідно зі звітом Світової Ради Суспільної Служби СКУ протягом 2003–2010 рр., без урахування 2008 р., цією організацією було виділено Україні понад 21,5 млн. кан. дол. у вигляді допомоги (табл. 1). При цьому частка коштів, виділених Україні протягом цього періоду, становить близько 60% загальної суми коштів, виділених на підтримку українців у всіх інших країнах.

Таблиця 1

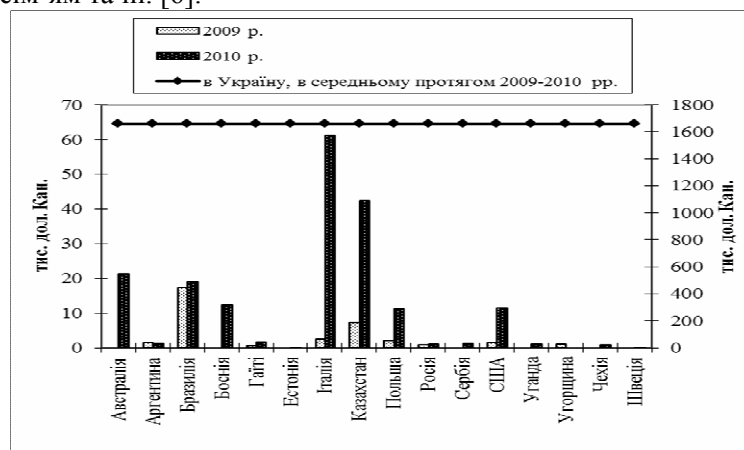
Обсяг допомоги, наданої Світовою Радою Суспільної Служби СКУ українцям у країнах їх проживання, 2003–2007, 2009–2010 рр., кан. дол.

Країна-реципієнт	Роки						
	2003	2004	2005	2006	2007	2009	2010
Австралія	-	-	-	-	-	-	21425
Австрія	-	981	550	1052	-	-	-
Аргентина	1000	9823	6860	70339	-	1499	1350
Бельгія	-	440	-	-	-	-	-
Бразилія	69283	109725	35917	27861	34640	17366	19100
Боснія	-	-	-	-	-	-	12394
Великобританія	-	5085	-	-	-	-	-
Гаїті	-	-	-	-	-	620	1809
Грузія	-	5674	-	-	-	-	-
Естонія	-	-	-	-	-	-	400
Іспанія	-	-	2343	24074	-	-	-
Італія	1000	-	18330	-	-	2546	61141
Казахстан	1129	4908	4400	1048	-	7313	42348
Канада	627112	351196	665330	657662	285955	7385062	388750
Німеччина	950	-	11706	2187	-	-	-
Польща	8392	7599	5959	1048	1000	2240	11400
Росія	600	920	1741	3895	-	930	1100
Сербія	-	-	-	-	-	-	1399
США	6910	6210	16511	7953	1550	11550	-
Уганда	-	-	-	-	-	-	1100
Угорщина	-	-	-	-	-	1033	-
Франція	800	-	-	-	-	-	-
Україна	2715146	5445395	3809641	4019307	2210617	1734507	1585549
Румунія	500	-	-	19176	-	-	-
Чехія	-	-	-	-	-	-	1000
Білорусія	-	-	-	104	-	-	-
Узбекистан	-	889	-	524	-	-	-
Швеція	-	-	-	-	-	-	400
Інші країни	6886	3734	42477*	-	-	-	-

*У тому числі країни Азії – 21500 кан. дол.

Складено за [3–6].

Слід зазначити, що згадана організація у 2010 р. виділила досить значні кошти для допомоги трудовим мігрантам в Італії та Казахстані (рис. 1). Серед напрямків використання цих коштів були допомога молодим українським матерям, стипендії українським дітям, допомога бідним сім'ям та ін. [6].

**Рисунок 1. Розподіл допомоги, наданої Світовою Радою Суспільної Служби СКУ
українцям по країнах їх проживання, 2009–2010 рр. [6]**

Значну увагу діаспора приділяє забезпеченню підтримки дітей з особливими потребами. Завдяки тісній співпраці з канадською діаспорою в Україні у школах інтернатного типу створено понад 40 навчально-реабілітаційних центрів, на базі яких розробляються інноваційні технології та здійснюється комплексна реабілітація дітей з порушенням зору, слуху, опорно-рухової системи, а також адаптація дітей з помірною і тяжкою розумовою відсталістю та аутизмом. Проводяться навчальні тренінги для персоналу центрів з метою ознайомлення з новими підходами у соціальній педагогіці, психології та впровадженню інклюзивної освіти, міжнародні науково-практичні конференції із залученням канадських фахівців, стажування українських освітян у Канаді [8, с. 357]. Загалом за період 1991–2005 рр. українська діаспора в Канаді посприяла реалізації 429 проектам, які фінансувалися урядом Канади у розмірі близько 30 млн. дол. США [15, с. 375]. Щодо США, то, наприклад, у 2008 р., за даними Світової Ради Суспільної Служби СКУ, було виділено понад 85 тис. дол. США на стипендіальні програми [5].

Загалом підтримка діаспори у сфері розвитку освіти та науки в Україні, в основному, зосереджена на таких напрямках, як організація та проведення наукових конференцій, створення курсів вивчення іноземних мов, виділення стипендій для навчання в Україні та за кордоном, проведення тренінгів. У цьому контексті варто зауважити, що при СКУ створено Світову Наукову Раду (СНР), основними напрямками роботи якої є науково-організаційна, науково-дослідна та науково-видавнича діяльність. Однак сфера діяльності СНР є вузькоспеціалізованою і складається з вивчення історії України, історії діаспори та розвитку українознавства у світі, у той час, як проблеми інноваційного розвитку держави у сфері комп'ютерних технологій, біохімії, нанотехнологій тощо за допомогою передавання знань з діаспори залишаються поза увагою СНР.

Інституційні механізми залучення фінансово-економічного потенціалу української діаспорної мережі в сучасних умовах розвитку існують лише у вигляді Української світової кооперативної ради (УСКР). При цьому, у зв'язку з ліквідацією української кооперації в Аргентині в 1983–1985 рр. (спричинена економічною нестабільністю та несприятливим законодавством), виходом з УСКР кооперативної спілки «Нова Фортуна» в Англії, ліквідацією української спілки в Бразилії та торговельно-споживчих, будівельних і виробничих спілок, напрямки діяльності УСКР звузилися до кредитно-фінансової сфери [13]. Сьогодні членами УСКР є кілька асоціацій, зокрема Національна асоціація кредитних спілок України (НАКСУ), Рада українських кооперативів в Австралії (РУКА), Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (ВАКС), Централь українських кооперативів Америки (ЦУКА) [13]. Станом на кінець 2011 р. членами ВАКС були 157 кредитних спілок, при цьому, на членів ВАКС припадає понад 40% загальної кількості членів кредитних спілок України, зокрема понад 50% позичальників та вкладників, більше 30% від загальної суми активів та кредитного портфеля кредитних спілок України та понад 40% від загальної суми вкладів у національній системі кредитних спілок [6, с. 231]. Діючи спільно з системою з об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» (центр саморегулювання, стабілізації і стандартів системи) та Українською об'єднаною кредитною спілкою (фінансовий та інноваційний центри системи), ВАКС, як представницький орган та інформаційно-освітній центр, протягом останніх років зосереджував свою діяльність на законодавчих ініціативах, представництві професійних інтересів, інформаційній політиці, консалтингу, навчанні, сприянні регіонального розвитку та міжнародній співпраці. Зокрема, протягом 2010–2011 рр. представники ВАКС брали участь в опрацюванні Податкового кодексу України, розробили близько 10 законопроектів та понад 20 підзаконних нормативно-правових актів у сфері регулювання діяльності кредитних спілок, провели більше 10 різноманітних навчальних заходів, здійснювали спільні навчальні та дослідницькі програми з Університетом банківської справи НБУ, провели кілька форумів, зокрема у Львові, Харкові та Севастополі, із залученням представників влади, професійних об'єднань кредитних спілок, іноземних партнерів та інвесторів. Сьогодні ВАКС здійснює активну співпрацю з кооперативами Німеччини, Канади, Литви, Польщі, Росії, Світовим банком, американськими та німецькими агентствами і проектами технічної допомоги та ін. міжнародними фінансовими установами [6, с. 231–232].

ЦУКА об'єднує 16 українських кредитних спілок в Америці. У 2010 р. їх активи склали 2,431 млрд. дол США [6, с. 230]. ЦУКА, окрім надання консультаційної та фінансової допомоги українським кредитним спілкам, фінансує освітньо-інформаційні потреби українців та розвиток українських громадських організацій. У 2010 р. сума виділених коштів становила 4,386 млн. дол США. Однак чисельність членів у ЦУКА протягом останніх трьох років постійно скорочується. Крім того, негативні тенденції розвитку фінансового ринку США, викликані світовою економічною кризою, призвели до того, що загальний збиток 6 кредитних спілок-членів ЦУКА у 2010 р склав понад 3,3 млн. дол США [6, с. 230]. У цьому контексті слід зазначити, що в Австралії у 2009 р. одна з великих українських кредитних спілок приєдналася до неукраїнської кредитної спілки і формально перестала існувати. Таким чином, якщо у 1990 р. в Австралії налічувалося 8 українських кредитних спілок, то з 2010 р. діє лише одна [6, с. 233].

Загалом, діяльність кредитних спілок – один з небагатьох прикладів фінансово-економічного механізму використання діаспори. Не зважаючи на успішний досвід інших країн щодо використання фінансових ресурсів діаспорних мереж, зокрема таких, як Китай [28], Індія, Філіппіни та ін. [24–25], в Україні не розроблено жодних інструментів та механізмів. Наприклад, за словами М. Роздольської, голови всеамериканського громадського об'єднання «Нова хвиля», представники четвертої хвилі еміграції, які перебувають у США, бажають сприяти розвитку аграрного комплексу України, зокрема шляхом формування фермерських господарств з використанням отриманого в США досвіду, фінансового капіталу та інноваційних технологій. Однак земельна реформа в Україні не створює для цього відповідних умов [19]. Тому М. Роздольська розробила з фахівцями проект земельної реформи на основі досвіду розвинених країн, який би дав можливість використовувати діаспорні ресурси для розвитку АПК в Україні [20]. Однак, це питання залишається невирішеним, як і більшість інших пропозицій щодо внесення змін до законів України, основною метою яких є залучення діаспори до соціально-економічного та політичного розвитку України [20].

На наш погляд, у сучасних умовах соціально-економічного та інноваційного розвитку держави пріоритетними напрямками функціонування української діаспорної мережі знань мали б стати такі:

- розроблення політичних проектів у різних сферах, зокрема урядових програм економічного розвитку та шляхів їх імплементації;
- організація та фінансування науково-технологічних тренінгів чи виконання короткотермінових робіт за наявності на ринку праці попиту на даний вид діяльності (короткотермінові візити закордонних українських спеціалістів, наприклад, лікарів для виконання складних операцій);
- організація наукових зустрічей, конференцій, „круглих столів” тощо з метою поширення інформації у науково-дослідній сфері, зокрема щодо грантових програм та спільної участі в них;
- забезпечення українських науковців доступом до літературних джерел провідних країн світу;
- здійснення спільних науково-дослідних проектів у сфері біотехнологій, фізики, комп'ютерних технологій, хімії, економіки, математики, частина з яких має на меті впровадження результатів науково-дослідних робіт у роботу підприємств та розвитку нових галузей промисловості в Україні;
- стимулювання циркуляції студентської мобільності шляхом надання їм фінансової допомоги у формі грантів на навчання та допомоги у налагодженні контактів з ВНЗ у розвинених країнах світу.

На наш погляд, вищезазначені напрямки співпраці України та діаспори мають бути передбачені Державною програмою співпраці із закордонними українцями. Натомість, аналізуючи проект Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р., зауважуємо, насамперед, нечітке формулювання мети цієї програми, зокрема у сфері використання потенціалу української діаспори, а саме: «... використання інтелектуального, фінансового та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України» [16]. На нашу думку, в окресленій меті слід зауважити не лише

«позитивний імідж», але й «інноваційний та соціально-економічний розвиток України». Крім того, серед «задоволення науково-освітніх та мовних потреб закордонних українців», що передбачені програмою, основну частку займають заходи у сфері вивчення української мови та українознавства. Натомість проведення науково-практичних конференцій із залученням діаспори з інших наукових сфер обмежується лише двома конгресами Світової федерації українських лікарських товариств [16]. Хоча у проекті програми передбачено збільшення фінансування (орієнтований бюджет складає майже 2 млрд. грн), однак у ній взагалі не передбачено жодних заходів у сфері економічної, торговельної та науково-технічної співпраці, у той час як попередня програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р., із загальним бюджетом у розмірі 76,9 млн. грн, передбачала принаймні 4 види заходів у сфері торговельно-економічної та науково-технічної діяльності [17]. Однак обсяги фінансування цих заходів відносно інших витрат, передбачених у рамках програми, були незначними (рис. 2).

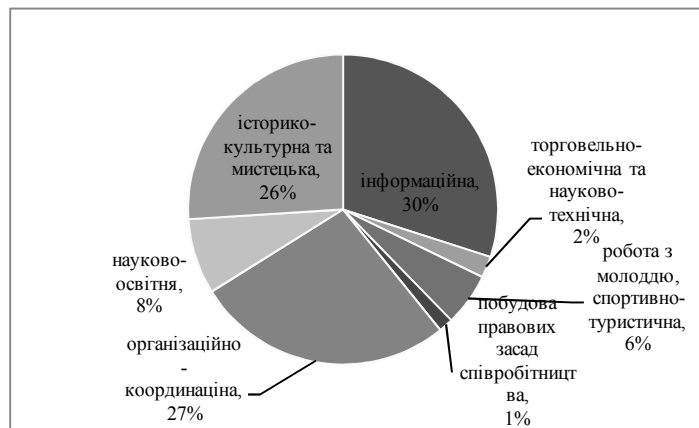

Рисунок 2. Розподіл загальних витрат на забезпечення заходів за видами діяльності, передбачених програмою співпраці з закордонними українцями до 2010 р.[17]

У зв'язку з цим, можемо зробити висновок про істотну необхідність доопрацювання проекту Державної програми співпраці із закордонними українцями до 2015 р., до якої, на наш погляд, має бути внесений окремий розділ заходів у сфері фінансово-економічної та торговельної співпраці з закордонними українцями з відповідним фінансуванням. Вважаємо, що серед таких заходів слід передбачити такі:

1. Створення спільних комісій з представників закордонних українців та провідних українських економістів з метою розроблення інвестиційних проектів та механізмів залучення іноземних інвестицій в Україну, а також урядових програм економічного розвитку країни та окремих регіонів.
2. Розповсюдження через представництва України за кордоном та закордонні українські громадські організації інформаційних матеріалів про економічний і науково-технічний потенціал України.
3. Організація та проведення регулярних зустрічей підприємців України з представниками ділових кіл закордонних українців з метою розвитку регіонального співробітництва, створення спільних товариств, філій закордонних компаній та ТНК.
4. Проведення регулярних нарад, „круглих столів”, дискусій тощо представників вищих органів влади та місцевого самоврядування з представниками українського зарубіжжя з метою розроблення та удосконалення законодавства у сфері сприяння:
 - залучення фінансового капіталу закордонних українців, зокрема розроблення нових фінансових механізмів у формі облігацій закордонних українців, пайових фондів, транснаціональних кредитів;
 - трансферу інноваційних технологій з країн проживання закордонних українців;
 - зростання потоків товарообігу, зокрема експорту з України до країн проживання українських емігрантів.

Сьогодні, в умовах складного соціально-економічного становища держави, зростання міграційних процесів та загрози втрати людського капіталу, існує велика необхідність залучення діаспорного потенціалу для розв'язання насамперед соціально-економічних проблем. На наш погляд, проблема неефективного використання діаспорної мережі зумовлена нескоординованою діяльністю держави та діаспори, що спричинена відсутністю розроблених чітких механізмів співпраці та порозуміння. Розроблення таких механізмів має стати складовою державної стратегії співпраці з українською діаспорою. Хоча у Концепції державної програми співпраці із закордонними українцями до 2015 р. передбачено розроблення такої стратегії [18], однак станом на початок 2012 р. не подано жодного її проекту.

Висновки. На нашу думку, стратегія співпраці з українською діаспорою має бути розроблена у формі закону України, а в її основі має бути закладена структурна модель, побудова якої передбачає такі кроки:

1. Чітке розмежування конкретних груп населення, яких слід відносити до діаспори (вважаємо, що до цієї категорії осіб слід включити групи українських трудових мігрантів, які мають статус резидента країни перебування).
2. Формалізація та групування найважливіших соціальних, економічних, культурних, політичних, моральних, демографічних та інформаційних проблем діаспори та України.
3. Дослідження соціально-економічних, політичних та культурно-релігійних відмінностей між Україною та країною проживання, а також адаптація моделі до цих відмінностей.
4. Розроблення загальної стратегії діаспори та її пропагування на усіх рівнях.

Використана література

1. Дятлов, В. Диаспоры: судьба термина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.statusquo.ru/689/article_786.html.
2. Зайка, К. Диаспорические и иммигрантские сообщества [Текст] / К. Зайка // МЭиМО. – 2009. – № 10. – С. 74–80.
3. Звіт Світової Ради Суспільної Служби CKY за 2003-2007 pp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/SRSS2003-2007.pdf>.
4. Звіт Світової Ради Суспільної Служби CKY за 2004 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/SRSS2004.pdf>.
5. Звіт Світової Ради Суспільної Служби CKY за 2008-2009 pp. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/SRSS2008-2009.pdf>.
6. Звіт Світової Ради Суспільної Служби CKY за 2010 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrainianworldcongress.org/UserFiles/File/Annual_Meetings_2011/Reports/ZvitSRSS.pdf.
7. Кондратьева, Т. Диаспоры в современном мире: эволюция явления и понятия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://perspectivy.net/srez/etnos/diaspory_v_sovremennom_mire_evolyucija_javlenija_i_ponatija_2010-02-27.htm.
8. Кремінь, В. Українсько-канадське партнерство з проблем розвитку спеціальної освіти [Текст] / В. Кремінь. // Збірник доповідей II Конгресу «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: Видавництво «Львівська політехніка», 2008. – С. 356–359.
9. Лагутов, Ю.Е. Політико-управлінські засади взаємодії України з українською діаспорою в державах ЄС: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.01. «Теорія та історія державного управління» [Текст] / Ю.Е. Лагутов. – Київ, 2008. – 15 с.
10. Миграция и денежные переводы: цифры и факты [Текст]; под ред. Д. Рата, С. Мохapatра, А. Силвал. – Всемирный банк по оценке перспектив развития, 2011. – 275 с.
11. Милитарев, А.О содержании термина «диаспора» и к выработке его определения [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.archipelag.ru/ru_mir/rm-diaspor/proposition/militarev/?version=forprint.
12. Офіційний сайт Світового Конгресу Українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrainianworldcongress.org/index.php>.
13. Офіційний сайт Української Світової Кооперативної Ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wcuc.org.ua/about.0.html>.
14. Педенко, В. Вплив української діаспори на розвиток України як європейської демократичної держави та просування українських національних інтересів серед впливових гравців на міжнародній арені [Текст] / В. Педенко // Збірник доповідей II Конгресу «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: В-во «Львівська політехніка», 2008. – С. 26–28.
15. Канадські практиканти сприяють впровадженню інноваційних проектів в Україні [Текст] / Р. Петришин, О. Шулякевич, А. Пеленська, Б. Горіх // Збірник доповідей II Конгресу «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: в-во «Львівська політехніка», 2008. – С. 364–375.

16. Проект Державної програми співпраці з із закордонними українцями на період до 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua/data/upload/publication/mfa/ua/55005/20300978dod3.pdf>.
17. Про затвердження Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р.: постанова КМУ від 26.07.2006 № 1034 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=1034-2006-%EF>.
18. Про схвалення Концепції державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 року: розпорядження КМУ № 572-р. від 22.06.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 47. – С. 221. – Ст. 1924.
19. Роздольська, М. Українська діаспора – невід'ємна складова нації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2011/09/05/307147>.
20. Роздольська, М. Українська діаспора в США лобіюватиме своє представництво у ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2011/09/05/307147>.
21. Тощенко, Ж.Т. Диаспора как объект социологического исследования [Текст] / Ж.Т. Тощенко, Т.И. Чаптыкова // Социологические исследования. – 1996. – № 12. – С. 33–42.
22. Українські трудові мігранти вважають, що держава Україна не потребує їхнього повернення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?ukrayinski_trudovi_migranti_vvazhayut_shho_ne_potribni_derzhavi&objectId=1235364.
23. Diaspora Networks and the International Migration of Skills / Ed. By Y. Kuznetsov. – Washington: DC World Bank, 2006. – 250 p.
24. Newland K. Beyond Remittances: The role of Diaspora in Poverty Reduction in their Countries of Origin: A Scoping Study / K. Newland, E. Patrick. – Washington: DC, 2004. – 45p.
25. Transnational Knowledge through Diaspora Networks. Revised ed. 4 / Ed-in-Chief M. Koenig // International Journal on Multicultural Societies. – 2006. – Vol. 8. – № 1. – 102 p.
26. Wolowyna O. Some Consequences of the New Wave Immigration from Ukraine for the Ukrainian Diaspora in the US / O. Wolowyna // Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції «Діаспора як чинник утвердження держави Україна у міжнародній спільноті». – Львів: в-во „Львівська політехніка”, 2010. – С. 56–66.
27. World Migration Report. The Future of Migration: Building Capacities for Change / Ed.-in-Chief K. Koser, F. Laczko. – Geneva: IOM, 2010. – 273 p.
28. Yingqi Wei Y. Diaspora and Development / Yingqi Wei Y., V. Balasurbramanyam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tailieu.tapchithoidai.org/Diaspora_and_Development_WorldEconomy.pdf.